

Britaniya toponimlərinin etnik mənşəyi

Nailə İbrahimova

*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Bakı Dövlət Universiteti*

E-mail: ibrahimovanaila13@gmail.com

Rəyçilər: filol.ü.e.d., prof. Ç.M. Qaraşarlı,
filol.ü.f.d., dos. K.H. Cəfərova

Açar sözlər: toponimlər, etimologiya, etnik tərkib, coğrafi və tarixi adlar

Ключевые слова: топонимы, этимология, этническое содержание, географические и исторические названия

Key words: toponyms, etymology, ethnic content, geographical and historical names

Dil tarixinin və etnorafiyasının öyrənilməsində toponimlərin rolu böyükdür. Çünki bu prosesdə elə dil faktları saxlanmışdır ki, onlar ingilis dilinin, mədəniyyətinin öyrənilməsində əvəzəlməz mənbədir.

Toponimlərin etimologiyasından bəhs edən müəlliflər H.Dorfer, L.Q.Qertsenberq və P.Ceyms qeyd edirlər ki, eyni ad bildirən sözlər bəzən müxtəlif dillərdə eyni mənanı kəsb etsə də, onlar əksər hallarda leksik, fonetik və qrammatik dəyişikliklərlə müşahidə olunur [5, 228].

Məsələn, *Alp – alp (igid, qəhrəman)*
Zenith – zenit (zirvə)

Göründüyü kimi, ayrı-ayrı toponimlərin və toponimlərin mənşəyini izləyərkən bizdə dilin inkişaf tarixini müəyyənləşdirmə imkanı əmələ gəlir. Bu öz növbəsində nəinki dilin tarixinin öyrənilməsi sahəsini, eləcə də tarixi qrammatikanın öyrənilməsini asanlaşdırır.

Böyük Britaniya ərazisində coğrafi yerlərə verilən adlar tarixin müxtəlif dövrlərində əmələ gəlmişdir. Məlumdur ki, toponimlər bilavasitə coğrafiya elmi ilə bağlıdır, lakin onların mənası dilçilik elminin köməyi ilə açılır və məhz bundan sonra həmin adlar tarixi tədqiqatlar üçün əlavə, bəzən də yeganə mötəbər mənbəyə çevrilir.

Toponimləri coğrafi obyekt növləri üzrə öyrənmək elmi cəhətdən daha faydalıdır. Çünki İngiltərənin toponimlər xəritəsi olduqca zəngin və rəngarəngdir. Bu toponimlərin bəziləri, peşə sənətkarlığını, bəziləri yer adları, bəziləri də bu və ya digər hadisə ilə əlaqədar nəsil və tayfa birləşmələrini birləşdirir. Həmin sözlərin bir qismi öz ilkin formasını saxlamış, bir qismi isə müəyyən fonetik dəyişikliyə uğramışdır. Bununla belə, yerli məskunlaşmış adamlar bəzən toponimləri müxtəlif səbəblər üzündən bir şəkildən başqa şəkllə salır, mənsub olduqları dilin, dialektlərin və yaşadıkları dövrün xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırır. Bu vəziyyət toponimlərin tarixini, hansı tarixi xronoloji qata məxsusluğunu müəyyənləşdirmək işində çətinlik törədir. Həmin çətinliyi aradan qaldırmaq üçün əhalinin ana dili, yerli şivələri, iqtisadi vəziyyəti nəzərə alınmalıdır [2, 45].

Böyük Britaniyanın ərazisi müxtəlif mənşəli toponimlərlə zəngindir. Onların araşdırılması təkcə forma və məzmun xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda qədim təsəvvürü, dünyagörüşü, məskunlaşma tarixi və s. barədə məlumat almağa imkan yaradır.

Böyük Britaniyanın ərazisində italyan, alman, fransız və s. mənşəli toponimlərə rast gəlinir. Onların tədqiqi bəzən mübahisəli mülahizələrlə nəticələnir. Belə toponimlərin mənşəyinin müəyyənləşdirərkən qarşıya çıxan bir çətinlik də onların yarandığı dövrü əks

etdirən yazılı mənbələrin az olmasıdır.

Bəzən elə toponimlərə rast gəlmək olur ki, onların birinci komponentini təşkil edən sözün mənşəcə hansı dilə aid olduğunu müəyyənləşdirmək çətin olur, lakin onlardan yeni toponimlər yaranır [4, 127].

Məsələn, *Salis-ad-Salisbury plain- Salieber düzənliyi; York-Yorkshire; Castra-Castee-Military Camp; Vallum – Wall-Hadrians wall - Antonine’s wall; Camb – Cambridzeshire; Via Strata – Street – Walling Street - Ermine Street.*

Müəyyən tarixi hadisələrlə əlaqədar olaraq müxtəlif dövrlərdə əhalinin bir yerdən başqa yerə köçməsi nəticəsində yaranan toponimlər də vardır. Bu cür toponimlərə belə bir misal göstərə bilərik:

Lough və *weagh* sözlərinin birləşməsindən yaranan sözlər İrlandiyada nəhəng su yolunu bildirir. *Lough-Lomond* və *Lough-ness* eyni kökdən yaranıb, Şotlandiyada da eyni mənanı ifadə etmişdir.

Toponimlərin yaranma hallarını V.A. Nikonov, A.V. Superanskaya, V.A. Jurkeviç kimi tədqiqatçılar araşdırmış və toponimyanın bir elm sahəsi kimi formalaşmasında onların əvəzsiz xidmətləri olmuşdur.

Böyük Britaniya ərazisində olan toponimlərin semantik, qrammatik xüsusiyyətləri və etimoloji təhlili barədə maraqlı fikirlər mövcuddur. Məlumdur ki, dil tarixinin, eləcə də, xalqın tarixinin və etnoqrafiyasının öyrənilməsində toponimlər mühüm mənbələrdəndir. Çünki onlarda dilin leksik-morfoloji xüsusiyyətləri müəyyən sinxronik aspektdə əks olunur. Toponimlər morfoloji dəyişikliklərə məruz qalmalarına baxmayaraq, onlar dilin qrammatik quruluşundan da möhkəmdir. Belə ki, əksər toponimlərin yaranması və dil sistemində özünə yer tutması dilin ümumi leksikası ilə bağlıdır. Nəticə olaraq, dildə olan toponimlər, dilin özü qədər qədimdir.

Leksik yolla sözlərin əmələgəlmə prosesində görüldüyü kimi, morfoloji yolla əmələ gələn toponimlərin özü də zaman keçdikcə sadə sözlərə çevrilir. Beləliklə, müasir ingilis dilində sözlərdən düzəltmə sözlər, sadə və düzəltmə sözlərdən mürəkkəb sözlərin əmələ gəldiyi halda, öz tarixi inkişafı etibarilə bunun tam əksi olaraq əvvəl mürəkkəb sözlərin əmələgəlmə prosesi yaranmış, bu prosesdən düzəltmə sözlərin yaranması prosesi meydana gəlmiş və düzəltmə sözlərin sadə sözlərə çevrilməsi prosesi onu təqib etmişdir [1, 33].

Deməli, müasir ingilis dilində öz tərkib hissələrinin müstəqil leksik məna ifadə etməsinə görə (for example – Mead + ow) mürəkkəb sözlərin əmələ gəlməsi düzəltmə sözlərin (for example, waterfall) əmələ gəlməsində nisbətən daha aydın və sonrakı bir hadisə kimi görünərsə də, söz yaradıcılığı prosesinin ilk mərhələsini təşkil etdiyi üçün daha qədim olub, daha mürəkkəb bir inkişaf yolu keçmişdir. Bu o deməkdir ki, ingilis dilində əvvəl mürəkkəb sözdüzəltmə prosesi əmələ gəlmiş, sonra bu prosesdən düzəltmə söz prosesi törəmişdir.

Bir çox alimlər sözlərin şəkildəşmə prosesini izah edərkən bildirirlər ki, tam mənalı sözlər əvvəl köməkçi sözlər yerinə keçir, sonra isə qrammatik funksiya daşıyan bir ünsürə çevrilir.

Bizim fikrimizcə, şəkildəşmə, xüsusilə söz yaradıcılığı prosesində, coğrafi yerlərə verilən adların əmələ gəlməsində iştirak edən şəkildəşmə, ancaq sözlərin əvvəlcə köməkçi söz yerinə keçməsi və sonra da şəkildəşməsi yolu ilə deyil, eyni zamanda toponimlərin leksik və fonetik tərkibinin dəyişməsi və müstəqilliyini itirməsi yolu ilə əmələ gəlmişdir.

Məsələn, *Sookhalm – Sukm; Avon - çay deməkdir; Cumb – Eastcomb, Duncombe; Oxford – Oxford; May – fair – mayfair; Pen – Pennines* və s. [3, 234].

Toponimlərin verilməsi tarixən hər hansı ölkənin tarixi, coğrafi şəraiti və inkişafı ilə bağlı olmuşdur. Toponimlərin verilməsi əhalinin tərkibi və məskunlaşma tarixi, tapılmış arxeoloji

abidələr, binalar, məbədlər, qayaüstü yazılar və onlar haqqında yaranmış rəvayətlər əsasında baş verir.

Ölkənin məskunlaşdığı coğrafi mövqe, dəniz səviyyəsinə görə yüksəklik, dağa, dənizə, çəmənliyə yaxınlıq, mövcud çaylar, göllər, bulaqlar da müxtəlif toponimlərin yaranmasını şərtləndirə bilər. Yaranmış dil vahidləri – toponimlər tarixi öyrənmək üçün dil faktlarına çevrilir və xalqın mənəvi tarixinin tərkib hissəsi olur.

Böyük Britaniyada mövcud olan toponimlər qədim qonşu xalqların da coğrafi anlayış və faktlarını öyrənməyə imkan verir. Anql, saks, yut adlı german tayfaları Britaniyada yerləşdikdən sonra, onların dili qitədəki german dialektlərindən ayrılaraq xüsusi inkişaf yolu keçmişdir.

Məqalənin aktuallığı. Dilçilikdə sözün mənəvi sisteminin öyrənilməsi müasir dövrdə ən aktual problemlərdən biridir. Toponimlər də dilin leksik qatını təşkil etdiyindən aktuallıq kəsb edir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə toponimlərin yaranma dövrünə və şəraitinə, eləcə də başqa dillərin təsiri altında formalaşmasına aydınlıq gətirilmişdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Toponimlərin öyrənilməsi, onların dil vahidi kimi lüğət tərkibinin zənginləşdirilməsini nəzərə alaraq bu mövzunun gələcəkdə müəssisələrdə və bu sahəyə aid praktik kurslarda, tədris vəsaitlərinin hazırlanmasında istifadə etmək olar.

Ədəbiyyat

1. Çobanov M. Azərbaycan toponimiyasının əsasları. Bakı, 1983.
2. Əliyev H. Ümumi toponimika problemləri. Bakı, 1995
3. Карпенко М.В. Русская топонимика. Одесса, 1970.
4. Никонов В.А. Введение в топонимику // Наука. М., 1965.
5. Магазинник Э.Б., Ройзензон Л.И. Ономастика и ономапоэтика. Самарканд, 1974.

N. İbragimova

Этническое происхождение британских топонимов

Резюме

Статья посвящена этническому происхождению британских топонимов. Отмечается, что топонимы, существующие в Великобритании, со временем меняются с фонетической и лексической точек зрения

N. İbragimova

The Ethnic Origin of British Toponyms

Summary

The article focuses on the ethnic origins of British toponyms. There is noted that the toponyms existing in the UK are eventually changing from phonetic and lexical point of view.

Redaksiyaya daxil olub: 18.12.2017